

OSMANLI TOPRAK DÜZENİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Şahin CEYLANLI(*)

İslâmiyetten önceki Türklerde -özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti- mevcut bulunmaktaydı. Eski Türkler hem göçebe hem de yerleşik hayatlarında bu mülkiyet hakkından faydalanmışlar, özel ve kamu mülkiyeti arasındaki bütünleşmenin sürdürülmesine büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır. Bu konuda büyük sosyolog Ziya Gökalp'in mülkiyet anlayışı ile alakalı sözleri şu şekildedir: "Türkler, hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat, eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm yâni tesânütçülüktür. Ferdî mülkiyet, sosyal dayanışmaya yaradığı nisbette meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, sosyal dayanışmaya yaramayan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi, sosyal mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakarlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiç bir amelinden hasıl olmayan fazla kârlar cemiyete aittir. Hulâsa, bu tür sefalete nihayet vererek umûmun refahını temin için her ne lâzımsa yapılır... Demek ki Türklerin sosyal mefküresi ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal servetleri kaptırmamak, umûmun menfaatine sarfetmek üzere muhafazasına ve üretilmesine çalışmaktır." (1).

A - ESKİ TÜRKLER'DE MÜLKİYET:

Eski Türkler'de yayla ve kışla olmak üzere ikili bir hayat tarzının mevcut olduğunu ilim adamlarımız belirtmektedir (2). Buradan hareketle eski Türkler'in kışın kışlalarda oturdukları yaz aylarında ise yaylalara çıktıkları ve hayvancılık ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. Yaylak ve kışlaklarda kimlerin nerelerde yaylayacağı ve nerelerde kışlayacağı Törelere belirtilmiştir. Z. Velidi Togan ise eski Türkler'deki mülkiyet anlayışını şu şekilde anlatmaktadır: "Türk boylarının en eski zamanlardan beri muayyen arâzi sahalarını mülk olarak işgal etmeleri, daha Hunlar zamanına ait Çin kaynaklarında gösterilmiştir. Tarihlerimizde olduğu gibi, destanlarımızda da hudutları tayin edilerek gösterilen - uruğ yaylak ve kışlak - yerleri efsanevi cedleri, efsanevi tarihi hükümdarlar tarafından verilmiş gibi gösterilir ki, bunlara Türkçe Yurd, Moğolca Nutuk denilir. Reşideddin'de Karayit, Nayman, On Uygur gibi kabilelerin, Oğuz destanında Oğuz Uruğlarının hudutları gösterilmek üzere, sayılan yaylak ve kışlak yerleri bu kabildendir. Uruğlar bir hükümdarın emriyle, yahut mecburî muhaceretler neticesinde yeni sahalar işgal ettiklerinde, kendilerine hükümdarlar tarafından bu yeni sahalarda yaylak ve kışlak yerleri verilir." (3).

(*) *I.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi*

(1) *Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Hazırlayan: Prof.Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul 1970, Bin Temel Eser, Nu. 21, s. 180-81.*

(2) *Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, I, 1978, Mehmet Eröz, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, 1982, s. 293.*

(3) *Z. Velidi Togan, Umûmi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 283.*

Faruk Sümer ise, Türkler'in yerleşik hayata geçişlerinin özellikle Göktürkler devrinde olduğunu ileri sürmektedir (4).

Göktürk hükümdarı Bilge Kağan, Türk Devletinin Ötügen ormanında kervan sevkederse sıkıntı çekmeyeceğini ifade ediyor. Bilge Kağan, bunu söylemekle kavmine ticaret yapmayı sağlık veriyordu. Bu da yerleşik hayata geçişin belirtilerinden biridir.

Yapılmış olan son tetkiklere göre; Türkler'deki arâzi teşkilâtının Orta Asya'dan getirilerek Anadolu'daki diğer Türk beyliklerinde ve Osmanlı Devleti'nin idaresinde bulunan yerlerde de aynen uygulandığı anlaşılmaktadır (5).

Eski Türkler'den Osmanlılara kadar, mülkiyet ve arazi sisteminde tarihi bir sürekliliğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

B - OSMANLILARDA MÜLKİYET:

İslâm'da ve Osmanlı devletinde ferdi mülkiyet fetihlerden sonra halifenin yahut padişahın fatihlere mülk olarak arazi vermesiyle yahut fetihten önce zilyetleri (bir mali kullanmakta olan) elinde bulunan arazinin bir vergi karşılığında, mülk olarak onların elinde bırakılmasıyla teşekkül etmiştir (6).

Yukarıdaki açıklama, İslâm'da ve dolayısıyla Osmanlı devletinde ferdi mülkiyetin mevcut olmadığı veya insanların sâdece bir zilyet olduğu yolundaki iddiaları cevaplandırmış oluyor (7). Bu misaller Osmanlı toplumunda açıkça özel mülkiyetin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı devleti, Selçuklu Türk devletinin temelleri üzerine kurulmuş olup, tabiatıyla Osmanlı devlet teşkilâtının müesseseleri Selçuklulardan alınıp uygulanmaya konmuş ve ihtiyaca göre geliştirilmiştir. Ekonomisi iflâs etmiş, sanayisi ve ticareti çökmüş, yüzbinlerce insanın göç halinde bulunduğu bir Türkiye'yi, Osmanlı yönetimi kısa zamanda ayağa kaldırmıştır. Bu başarısını askerî kabiliyetine olduğu kadar, aynı zamanda güçlü olan devlet teşkilâtında borçludur.

1. Mülkiyet Kategorileri :

"Osmanlı imparatorluğunda toprak mülkiyeti üç kategoriye ayrılıyordu: Vakıflar, Özel Mülk ve Miriye" (*) olmak üzere:

-
- (4) Faruk Sümer, *Anadolu'ya Yatmaz Göçebe Türkler mi Geldi? Belleten Cilt 24, Sayı: 93-96, s. 567, 1960.*
- (5) Amiran K. Bilgiseven, *Maliye Sosyolojisi, İstanbul, 1984, s. 145.*
- (6) Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara 1978. s. 9.*
- (7) Aynı eser, s. 8-9.
- (*) 1856 yılı Toprak Kanunu şu beş Kategoriye tesbit etmiş.
1. Memûke-Mülkiyet yolu ile tasarruf edilen topraklar
  2. Miriye-Mülkiyeti devlete ait olan topraklar
  3. Mefkufe-Kamu yararına vakfedilmiş topraklar
  4. Metruke-Kamu yararına kullanılan topraklar
  5. Mevat-Ekilmemiş arazi.

a) Miri Arazi Sistemi:

Miriye, tapu senetlerinde padişahın tuğrasını taşımakta ve kişilere hükümet tarafından verilen hazineye ait topraklardır. Bu topraklar mirasçılara da geçmektedir. Şayet birinci derecede mirasçılar yoksa, kanunun belirlediği tapu vergisini ödemek kaydıyla mirî araziye sahip olabilmektedirler.

İmparatorluğun kuruluş devrindeki tarihî şartlar ve devletin sisteminin icapları, büyük bir kısım memleket toprakları (devlet malı) mirî toprak statüsüne göre, köylü fetih esnasında mülkiyeti devlete mal edilmiş olan toprakların üzerinde ırsî (doğuştan) bir kiracı vaziyetinde yerleştirilmiş ve kendi âlet ve edavatıyla değerlendireceği kadar bir toprağı devamlı olarak işlediği müddetçe tasarrufu altında bulundurmakta idi. Bundan dolayı, her yıl "üründen bir hise" şeklinde devlete bir kira (öşür) öderdi (8).

"Miri Arazi sisteminde" köylü toprağını satamaz, bir başkasına hibe edemez, bir hayır kuruluşuna vakfedemez. Tamamıyla bu haklardan mahrumdur. Toprak sahibi ölünce o zamana kadar kira ile tasarruf ettiği farz ve kabul edilmiş olan topraklar vârisleri arasında İslâm miras hukukunun kaidelerine göre paylaşılmayıp, bütünlüğü bozulmadan bazı vârislere intikal etmesi için de bazı lüzumlu tedbirler almış bulunuyordu. Şeyhülislam Ebussuud Efendinin "köylünün devlete ait toprakların kiracısı olduğu" varsayımına dayanarak verdiği fetvalar, bu sistemi şeriata uygun gösterme işini başarmıştır (9).

Devlete ait topraklar, yani mirî araziler üzerinde köylülerin kiracılık tarzındaki tasarruf şekillerine, İslâmiyetten önce ve İslâm olmayan bazı ülkelerde de raslamaktayız. Ö.L. Barkan'a göre, Mirî arazi sistemi Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında tatbik edilmiş olmayıp, onu başlangıçta daha çok hıristiyanlardan yeni fethedilmiş olan Batı Anadolu ve Rumeli bölgelerinde görebilmekteyiz (10).

Osmanlı toprak sisteminde devletin mülkiyetinde olan topraklar (mirî) önemli bir kesimi kapsamaktadır. Köylüler ise bu toprakların daimi olarak kiracısıdır. Köylü topraksız değildir, fakat mülküde değildir.

b) Özel Mülk Topraklar:

Bundan başka kişilerin mülkiyetinde bulunan özel mülkiyet de vardır. Bu hususta şu şekilde gerçekleşmektedir: Fetihlerden sonra Padişahın fatihlere mülk olarak arâzi vermesiyle yahut fetihten önce o araziye kullananların bir vergi ödemeleri neticesinde gerçekleşmektedir. Osmanlılarda özel mülkiyetin konusu olan toprakların genişliği büyük bir yer tutmamaktadır.

"Mülkiyet yolu ile elde edilen topraklar (memluke) dört kısımdan ibarettir:

Birinci kısım, kasaba ve köylerdeki arsalar ve ekleri olup, bunlar yarım dönümlük yerlerdir.

(8) Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*, s. 58, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, 1975.

(9) Aynı makale, s. 59.

(10) Aynı makale, s. 59.

İkinci kısım, emiriye topraklardan mülkiyete dönüştürülen yerlerdir.

Üçüncü kısım, öşri topraklardır.

Dördüncü kısım, haracî topraklardır."(11).

Memluke topraklara sahip olanlar, topraklarını diledikleri gibi kullanabilmekte-dirler. Bu toprakları işleyebilirler, isterlerse satabilirler, isterlerse de bağış veya vakfedebilirler, rehine koyabilirler ve bütün bu işlemler için de Fıkıh hükümleri uygulanırdı.(12).

c) Vakıf Topraklar:

Kamu yararına vakfedilmiş (mevkufe) topraklar, vakfı yapan kişi veya kişiler tarafından ileri sürülen şartlara göre kullanılır. Devletin çıkaracağı kanûnlar, vakfı yapan kişi veya kişilerin ileri sürdükleri şartları değiştiremeyeceği için buna Sahih vakıf adı verilir. Bir de sahih olmayan vakıf vardır ki, padişahların ve has sahibi kişilerin kendilerine tahsis edilmiş olan Mirî arazilerden vakfedilmiş olanlarıdır. Bu topraklar aslında devletin malı olduğundan, vakfedilmiş olsalar bile, bu çeşit vakıf meşru vakıf olarak kabul edilmemektedir (13).

Kamunun yararına olarak kullanılan (metruke) yollar, köprüler, barajlar ve sair topraklar köy ve kasaba halkının yararına bırakılmış olan mera, otlak ve kuru gibi bölgelerdir (14).

Köy, kasaba ve şahıslara tahsis edilmemiş bulunan ve imâr bölgeleri dışında bırakılan topraklara da "mevat" adı verilmektedir (15).

Mirî topraklar has, zeamet ve timar olarak sınıflandırılmıştı. Bu topraklar bir hizmet karşılığı olarak verilmekte idi. Böylece devlete hizmet etmeyi, kanunlara uymayı, devlet için savaşmayı, toplumun yararına çalışmayı teşvik etmekte idi. Yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirliklere has, yıllık geliri 20.000 akçeden 99.999 akçeden fazla olan dirliklere has, yıllık geliri 20.000 akçeden 99.999 akçeye kadar olan dirliklere zeamet, yıllık geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklere de timar adı verilmekte idi (16).

En büyük has, yıllık geliri 1.200.000 akçe olan topraklardı. Bundan büyük toprak parçasının has olarak verilmesi kanunlara göre yasaktı. Haslar Vezir-i Azama, vezirlere, beylerbeylerine, sancak beylerine verilmekte idi. Zeametler devlet ve ordu ileri gelenlerine, ancak bir hizmet karşılığında verilmekte idi. Timarlar ise devlet ve milletin bekâsı namına yapılan bir görevin karşılığı olarak Sipahilere verilmekte idi.

(11) N.S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, s. 198, İstanbul 1977.

(12) Aynı eser, s. 198.

(13) Aynı eser, s. 198-99.

(14) Aynı eser, s. 199.

(15) Aynı eser, s. 199.

(16) Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşmesi*, s. 34, Ankara, 1969.

aa) Reâyâ Toprak İlişkisi:

Osmanlı Kanûnlarında, herhangi bir araziye veya çiftliği tasarruf eden reâyânın (köylü) toprakla olan ilişkileri, bu kanunlar tarafından bütün teferruatı ile açıklanmıştır. Umumiyetle hububat zirâatı yapılan araziler "arz-ı memleket" veya "arazi-i mirî" olduğu esasına dayanılarak raiyyete, şarta bağlı olarak icâra verilmekte, raiyyetin arazi veya çiftlik tasarrufu ancak, icâr şartlarını yerine getirdiği müddetçe geçerli olmakta idi (17).

Osmanlı kanûnları, reâyânın arazisinden en verimli zirâi istihsali elde etmesi yolunda teşvik edici bir mahiyet göstermekte idi. Ayrıca, reâyâ arazi ilişkilerinin uyumlu bir tarzda oluşu, devletin temel dayanağı olup, reâyâ ile devlet ilişkilerinin de sıhhatli olmasını sağlamakta idi. Devlet ve reâyâ arasındaki her türlü hususun düşünülüp ve tatbik edildiği bir arazi sisteminde sarfedilen emek ile alınan ürün arasındaki orantının birbirine uygun olması zarureti var idi.

bb) Reâyâ Sipahi İlişkisi:

Osmanlı İmparatorluğunda köylü, su baskını, kuraklık, yangın, salgın hastalıklar v.b. gibi âfetler karşısında yalnız bırakılmıyordu. Devlet nâmına toprağı işleyen köylüyü, devlet nâmına denetleyen sipahi, bu gibi durumlarda köylüyü korumaya ve yardım etmeye mecburdu. Kanûn, timarlı sipahiyi, köylüye öküz ve tohum yardımı yapmaya zorluyordu. Rekoltenin düşmemesi içinde köylünün teftiş edilmesini emrediyordu. Toprağı toplumun çıkarları istikametinde işleyemeyen ve sosyal ahlâkı bozan köylü, sipahisi tarafından cezalandırılırdı. Tarım Bakanlığı'nca yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu Toprak Kanûnlarında devletin üretim ve üretim ahlâkı konusuna büyük bir ehemmiyet verdiği görülmektedir.

"Kanun: Bir sipahiye defterde iştirak hakkını haiz yerler kayıt edilmişse ve sipahi reâyâsına bu yer için yarı tohum ve öküz yardımı yapıyorsa mahsulün yarısı kendisinin, yarısıda zirâat yapanın olur."

"Kanun: Sipahilerin sık sık reâyâlarını kontrol ederek, namaz kılmayanları tespit ve onların her türlü davranışlarıyla meşgul olacak, reâyânın içinde içki içenler var ise, onları mahkeme kanalıyla cezalandırmaları kanundur."

"Kanun: Sipahi, köylüsünün kızını, kız babasının izni olmadan evlendiremez. Bu kanuna aykırıdır. Buna mukabil reâyâ, kızlarını ve oğullarını evlendireceği zaman sipahiden izin alması lâzımdır." (18).

Osmanlı Kanûnnamelerine göre: Köy halkından olmayıp, yeni bir sipahiye kayıtlı reâyâ statüsü dışında olarak, şehirlerde yaşayanlar şehir halkı olarak kabul edilmektedir. Şehir sınırları içindeki arâzilerde, şehir halkı zirâat ederse, tasarruf ettiği yer tam çift veya nim çift ise kanunen belirtilen çift resmini vermek mecburiyetindedir. Şehirli oldu-

(17) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İksitasdi ve İçtimâî Tarihi, Cilt II, s. 219.*

(18) *Necdet Seviç Osmanlılarda Sosyo Ekonomik Yapı, s. 153-54.*

ğundan dolayı çift resmini veya dönüm resmini vermek istememesi uygun görülmemektedir. Zira: Çift resmi üzerinde zirâat yapılan yere ait olup, kim zirâat yaparsa o vermektedir. Şehir halkı çiftini bozup zirâat yapmaktan vazgeçerse köy halkı gibi herhangi bir muameleye uğramamaktadır. Esasen şehirli çift sahibi kabul edilmemiştir (19).

Mirî arazi sisteminde, toprak tasarruf eden reâyânın, tasarruf ettiği toprağa mukabil olarak rusum ve öşür gibi, mükellefiyetlerini ödemeye devam ettiği müddetçe, tasarruf hakkının devam ettiği aşikârdır.

Arazi sahibinin, toprağını işleyemeyecek kadar hasta, yaşlı veya fakir olması toprağını bırakmasına bir sebeptir. Bu durum sipahi tarafından görülüp müdahale etmesiyle veya doğrudan toprak sahibinin kendi rızası ile sipahiye müracaat ederek toprağını işleyemeyeceğini bildirmesi ile gerçekleşmektedir. Yukarıdaki sebepler yüzünden toprağını bırakanların toprakları, arazi-miras hukukunda olduğu gibi, çocuklarına intikal etmektedir.

cc) Çift Bozan Resmi:

Köylü üzerine kayıtlı zirâat yapılır ve ürün verir yerlerini, yaşlılık, hastalık, fakirlik v.b. bir sebep olmadan, zirâat yapmaya gücü olduğu halde toprağını terkedip bırakması, bazı ağır yükümlülükler altına girmesine sebep teşkil etmektedir. Her türlü içtimâî ve iktisadî organizasyonun devlet tarafından yapıp yürütüldüğü bir arâzi sisteminde, sipahi veya başka bir şahıs için, meydana getirilen hâsılatın yekunundan rüsum ve öşür ektilmesine devlet müsamaha göstermemiştir. Köylünün istediği zaman toprağını bırakması veya terk etmesi sebebiyle bir gelir eksikliğinin meydana gelmesi düşünüldüğü gibi, köylünün hâsılatından memnun olmadığı toprağını bırakarak, daha kârlı ve daha cazip gördüğü arazilere veya başka işlere serbestçe gitmesi çeşitli karışıklıklar meydana getirmesi yönünde düşünülebilir.

Köylünün toprağını bırakarak zirâatçılıktan ayrılmış olması durumunda: "Çift Bozan Resmi" ödeme durumuna girmektedir. Köylü, şehirde veya köyünde herhangi bir sanatla meşgul olup geçimini temin ediyorsa, bu durum artık arâzisini bıraktığı anlamını taşır: "Eğer ahar san'atla meşgul ise çift bozan resmi alınır." (20).

(19) "ve şehirlerde şehir halkı olan kimseler şehir sınırında çiftlik tasarruf eyleseler ne kadar yer tasarruf iderse bütün midür, nim midür artuk eksik her neyse kanûn üzere resmin vire ben şehirliyim çift resmin yahut dönüm akçesin virmezim demek fayide virmez i'tibar arzadır amma şehürlü çift bozup ferağat iderse çift resmi talep olunmaya ol sebebden şehürlüye çift resmi yazılmamıştır." 1528 tarihli, Kanûn-ı Livâ-i Aydın, bk. Kanunlar, s.6; Kitab-i Kavanin-i Örfiyye-i Osmani, s. 47; Kanûnnâme-i Sultan Selim Han, s. 816; 3. Murat Devri Kanûn-ı Hukuk ve Rusum-ı Livâ-i Serim, Kanunlar, s. 308; Zikreden: Hüseyin Özdeğer, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, s. 31, İstanbul 1982.

(20) Tapuya mütaallik Kanûn, s. 4; Ömer Lütfi Barkan, Timar, I.A., XII / 1, s. 307; Neşet Çağatay, Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler, D.T.C.F.D. V, (1947), 501, Zikreden: Hüseyin Özdeğer, a.g.e., s. 33

c) TIMAR SİSTEMİ İLE BATI FEODAL SİSTEMİ VE ASYA ÜRETİM TARZININ MUKAYESESİ:

Osmanlı tımar sistemini feodal bir yapıya dayandırmak isteyen Marxüst düşünürler: Osmanlı reâyasını, Batı feodalizmindeki "serf"e ve dirlik sahibi olan sipahiyi de "senyör"e benzetmişlerdir. Yerli ve yabancı Marxüstlerin bu düşünceleri işaret edeceğimiz kaynaklar sayesinde tamamen çürütölmüş olacaktır. Avrupa feodal sistemiyle Osmanlı tımar sistemini karşılaştıran Ömer Lütfü Barkan, bu husustaki düşüncelerini şu şekilde belirtiyor: "Görölüyor ki uzun müddet sosyal ve zirâî ilişkiler bakımından "feodal" diyebileceğimiz bir düzenin tasviyesi şeklinde gelişmiş olan Osmanlı devlet anlayışı, Türkiye'de tımar sahibi beylerin zamanla buldukları yerlerde arâzi mülkiyetinin ve devlete ait sıfat ve yetkilerden bir kısmını ellerine geçirecek çeşitli tedbirler alınmış devlete sahip bir kuvvet haline dönüşmesine imkân vermeyecek çeşitli tedbirler alınmış bulunmaktadır. Bu zümre mensupları, bir içtimaî kuvvet olarak gelişme ve müessir olma gücünü XVI. asrın başlarındaki güçsüz ve mütereddid reform hareketleri esnasında bile hiç bir mukavemet göstermek takatını bulmadan sessiz sedasız ortalıktan kaybolmuştur."

Yine Osmanlı toplum yapısını nfeodal bir sisteme dayanmadığını Âmiran K. Bilgiseven şu şekilde izah etmektedir: "...feodalite sisteminde her grubun hakları ve imtiyazları değışmez bir örf hukukunun konusunu teşkil etmektedir. Ne arâzi sahibi ve ne de köylüyü haklarından ayırmaya veya sosyal statüsünden azletmeye imkân bulunmamaktadır."(21).

Bu sebeple Osmanlı Türk Tımar sistemini, Batı Feodal sistemine benzetmek doğru değildir.

Bu konu ile ilgili olarak, diğerkaynaklarda Batı Feodal düzenindeki "serfler"ın statüleri şu şekilde izah ediliyor:

1. Serfler diledikleri ile evlenmekte serbest değildirlirler,
2. Bu konuda senyörlerinin iznini almak zorundalar,
3. Serflerin mirâsı, hür insanlarınki gibi mirasçılarına intikal etmez, senyörler bu konuda diledikleri gibi müdahale hakkına sahiptirler,
4. Serfler diledikleri mesleği seçme hakkına sahip değildirlirler, aynı zamanda yerlerini de değıştirmede serbest değiller,
5. Serfler, Senyörlerine karşı, muayyen zamanlarda hediyeler vermeye, ikramlarda bulunmaya, feodal örf ve adetlerine göre tayin edilen hizmetleri yapmaya mecburdurlar,
6. Senyörlerin serfler hakkında takibat yapmak, onları muhakeme etmek gibi hakları vardır,

(21) Amiran K. Bilgiseven, a.g.e., s. 143.

7. Serfler, manastırlara ve ruhban sınıfına giremezler (22).

Buna mukabil, Osmanlı Tımar sistemi özel mülkiyeti hiç bir zaman ortadan kaldırmamış ve Batı Feodal sisteminde olduğu gibi çiftçileri feodale bağlı bir köle haline dönüştürmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü de sipahi de devletin himayesinde ve devletin kontrolünde bulunmaktaydı. Osmanlı Tımar sisteminde Batı feodal sisteminde olduğu gibi bir asil sınıf yoktu. Asilzadelik daha ileriki tarihlerde batılılaşma ile başlayacak ve günümüze kadar devam eden büyük sosyal çalkantılara sebebiyet verecekti.

Timarlı sipahi, asil kabul edilemezdi. Timar hizmet karşılığı verilmekte, timar sahibinin uygunsuz bir hâli görüldüğü anda toprakları merkezi otorite tarafından ellerinden alınır.

Osmanlı tımar sisteminde, üzerinde toprak yazılı bulunan köylü, toprağı terk edip başka bir yere gidemez. Çiftini çubuğunu terk eden köylü, bağlı bulunduğu sipahiye "Çift Bozan Resmî" veya "Leventlik Akçesi" nâmı adı altında muayyen bir tazminat ödemesi lâzım gelmektedir. Bu ödenen tazminat, terk edilen toprağın vermiş olduğu ürünün sipahisine verilmesi lâzım gelen vergilerin karşılığı olmaktadır. Aksi halde toprağı terk eden reâyâ takip edilerek on sene zarfında bulunduğu yerden zorla alınarak, köyüne veya toprağının başına getirilirdi.

Ömer Lütfü Barkan'ın açıklamaları Osmanlı Tımar sisteminin feodal bir yapıya dayanmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Osmanlı devlet yönetimi idari sistemin icabı olarak herkesi vazifeye bağlamak zaruretini hissetmiştir. Devletin feth edilen toprakların idaresini, toprak köleliğine imkân vermeyen bir rejime ve en üstün seviyede verim sağlayacak organizasyona bağlaması en önemli başarılarından.

Mirî toprak sistemi hakkındaki düşüncelerini ise Osman Turan şu şekilde belirtmektedir: "Selçuklular tarafından kurulan ve Osmanlılar zamanında devam eden bu mirî toprak sistemi sayesinde ki, Avrupa ve Asya'da yirminci yüzyıla kadar süregelen toprak aristokrasisi ve topraksız halk kitleleri, Türk idaresinde gelişmemiş ve Türkiye başka memleketlerden değişik bir sosyal âhenk ve düzene sahip olmuştur." (23).

Osman Turan yine bir başka eserinde ise Türklerin toprak mülkiyeti hakkındaki düşüncelerini şu şekilde izah etmektedir: "Türkmenler toprakları, kabile mülkiyeti esasına göre taksim ve zirâat ederlerdi. Otlak ve tarlaların, kabilelerin mülkiyetinde kalması, Türk toprak hukuku ve idaresi tarihinde çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Göçebe hukukundan yüksek bir devlet ve cemiyet hayatına uyan ve gelişen bu âdilâne sistem sayesinde feth edilen Anadolu ve Rumeli topraklarının Türkleşmesi mümkün olmuştur. Başka milletlerde eşî görülmemiş olan bu düzen, toprak aristokrasisi yani bir bakıma toprak ağalığı ile topraksız veya esir köylü sınıflarının doğmasına fırsat vermemiş ve dünyada böylece en sağlam ve sıhhatli bir toplum meydana gelmişti." (24).

(22) Ö. Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 720, Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi) İstanbul*, 1987. s. 387

(23) Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 277.
Zikreden: Kemal Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması*, s. 200.

(24) Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, s. 119-120.
Zikreden: Kemal Vehbi Gül, *Aynı Eser*, s. 200.

Görülüyor ki, Selçuklu ve Osmanlı toprak sisteminin feodal bir yapıya sahip olmadığı değerli tarihçi Osman Turan'ın eserlerinde de zikredilmektedir.

Osmanlı üretim biçimini inceleyen Taner Timur, J.Hammer'e dayanarak, köleci üretim biçiminin Osmanlı toplum yapısında mevcut olduğunu iddia ediyordu. Bu teze göre: "Özellikle İstanbul'un fethinden sonra devlet yönetimine ağırlıklarını koyan ve çoğu devşirmelikten gelen yüksek yöneticilerin bir çok çiftlikleri ve sayıları bir hayli kabarıklık kulları vardı. Örneğin Kanuni dönemi veziriâzamlarından İbrahim Paşa'nın 400, defterdar İskender Çelebi'nin ise 600 kulu vardı. Zenginliğiyle şöhret yapan Veziriâzam Rüstem Paşa'nın ise 815 çiftliği, 476 su değirmeni ve 1700 kulu bulunmaktaydı." (25). Taner Timur'un bu bilgilere dayanarak Osmanlı yönetiminde feodal bir düzenin varlığını savunması son derece hatalıdır. Bu iddia belirli bölge ve belirli hallere uyarak ortaya atıldığı için toplumun tümüne yansıtılmak mümkün olamaz.

XVI. yüzyılın başına ait "Ortakçı Kullar", "Kesimci Kullar", "Sığır Oğlanları", "Bağban" v.b. kölelikten gelme köylülerin durumu belki serflerin vaziyetine benzetilebilir. Fakat bunların nisbeti toplumun % 2 sini meydana getirmektedir. Bu rakam çok düşüktür (26). Bu durum Taner Timur'un ortaya attığı tezi belki haklı çıkarılabilir. Ancak, buna dayanarak toplumun % 98'i için hüküm yürütmek ve bütün Osmanlı cemiyetini feodal yapıyı göstermek büyük yanlıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda ticari ilişkilerin hızlanması neticesinde Osmanlı düzenini "Asya Tipi Üretim Tarzı"yla açıklamaya çalışmak da, gerçekleri görmezlikten gelmek demektir: Böyle bir modelin Osmanlı İmparatorluğu için geçerli olabileceği hususunu Sencer Divitçioğlu savunmaktadır (27).

Bu tezi yine Ö.L. Barkan çeşitli makaleleri ve araştırmaları ile çürütmektedir. Bu konuda şunları söylemektedir: "İmparatorlukta birçok pazarda, panayırda para ile yapılan alışverişleri biliyoruz. Onun için Osmanlı ekonomisi, pazarın bulunmadığı bir Asya Tarzı olarak telakki edilemez. Sonra, o devirde Osmanlı İmparatorluğu'nda, mülkiyet telâkkisi çok kuvvetli mevcut. Toprak mülkiyeti yoktu demek çok yanlış bir düşünce. Toprak mülkiyeti vardı; fakat, devlet husûsi bir maksatla köylünün elindeki toprağın mülkiyetini sınırlayan bir takım kayıtlar koymuştur. Bugün bile en medeni memleketlerde, medeni hukukta toprağın mirası, satışı bir takım kayıtlara bağlanmışsa, köylerde bir çiftçi sınıfını yaşatmanın imkânı yoktur." (28).

Ömer L. Barkan, bir başka makalesinde: "Asya Tipi Üretim Tarzı" nazariyecilerinin, Osmanlı İmparatorluğunu iktisadi ve içtimai bünye bakımından henüz esirlik ve de-rebeylik çağlarını idrak ve şahıslar için mülkiyet fikri teşekkül etmemiş sabit bir varlık

(25) J.Hammer, *L'Histoire de l'empire Ottomen*, cilt 5, s. 207, cilt 6, s. 146.

Zikreden: Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, s. 163, Ankara 1979.

(26) Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Servaj Varmı İdi? Belleten*, Cilt XX, Sayı 78, 1956, s. 240-6,

Zikreden: Prof.Dr. Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, s. 303.

(27) Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 65-73, İstanbul 1967.

(28) Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 891, İstanbul, 1980.

olarak yaşayabildiğini iddia etmeleri de milletlerarası dünya ticaret yollarını murakabe eden büyük liman ve şehirlere, inkişaf etmiş bir para iktisadiyatına, iç ve dış pazar münasebetlerine sahip bulunan ve bu suretle dünya piyasalarına hakim fiyat hareketlerinin ve mali buhranların tesirlerine tamamen açık bulunan bir imparatorluğun iktisadi bünyesine ait hakikatleri inkâr etmek anlamına gelmektedir." (29). Bu izahattan, bu konunun Osmanlı toplum yapısına uygulanamayacağı anlaşılmaktadır.

Netice olarak konuyu şu şekilde özetleyebiliriz:

İslâm öncesi Türk toprak sistemi ile Osmanlılarda uygulanan toprak sistemi arasında yakın bir ilginin mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre:

1. Toprakların boş kalması önlenmiş, üretim artırılmış, dolayısıyla ekonomik gelişme, toplumun bütününe tezahür etmiştir.

2. Uygulanan toprak sistemleri, sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmiştir.

Bu sistem, İslâm öncesi Türklerden başlayarak özü değişmeden, zamanın şartlarına göre bir takım değişikliklere uğramıştır.

Osmanlı Tımar Sistemini, Batı Feodal Sistemi ile karşılaştırdığımız zaman, ikisi arasında bir benzerliğin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Osmanlı Tımar sisteminde Feâyâ hürdür. Toprağını dilediği zaman bırakma hakkına sahiptir. Batı Feodal Sisteminde serf hür değil, köledir. Sipahi toprağın sahibi değildir. Onu ancak devlet adına köylünün tasarrufuna vermekle yükümlü idi. Feodal sistemde toprak senyörün mülkü durumundaydı (30).

Osmanlı Toprak Sisteminin Asya Tipi Üretim Tarzı Sistemine benzemesi iddiası da oldukça anlamsız ve çelişkilerle dolu bir iddiadır (31).

(29) Ö.L. Barkan, *Tımar, İslâm Ansiklopedisi*, s. 319.

(30) Mustafa E. Erkal, *a.g.e.*, s. 387-388.

(31) Mustafa E. Erkal, *aynı eser*, s. 393.